

Artykuły

Rocznik Teologiczny
LXIV – z. 1/2022
s. 7-25
DOI: 10.36124/rt.2022.01

Сергей Темчин¹
SERGEJUS TEMČINAS
[HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-6706-5963](https://orcid.org/0000-0002-6706-5963)

Проступки литовских татар в памфлете Матиаша Чижевского „Alkoran” (1616)²

**Prostupki litovskih tatar v pamflete
Matiaša Čiževskega „Alkoran” (1616)**

**Transgressions of the Lithuanian Tatars
in Matiasz Czyżewski’s pamphlet „Alkoran” (1616)**

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, полемическая литература, старопечатные издания, литовские татары, Матиаш Чижевский

Key words: Grand Duchy of Lithuania, polemical literature, early printed books, Lithuanian Tatars, Matiasz Czyżewski

Резюме

Статья посвящена практически не известному изданию Матиаша Чижевского „Alkoran” (1616), изданному, вероятно, в Вильне и направленному против местной мусульманской общины литовских татар. Содержание этой брошюры, полный экземпляр которой хранится в Гданьской библиотеке Польской академии наук, сопоставляется с содержательно близким несколько более поздним памфлетом Петра Чижевского „Alfurkan tatarski” (Wilno, 1616/1617), который несколько раз издавался и потому хорошо известен специалистам по истории христианско-мусульманских отношений в Великом княжестве Литовском. Особое внимание уделяется содержанию второго основного

¹ Prof. dr hab. Sergejus Temčinas (Сергей Темчин), Instytut Języka Litewskiego, Wilno.

² Данная работа выполнена в рамках исследовательского проекта, поддержанного Национальной программой развития гуманитарных наук Польши (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, 11 N 16031984; 2017–2021).

раздела (главы) брошюры „Alkoran”, где излагаются проступки литовских татар с упоминанием значительного числа лиц и событий, связанных с историей местной татарской общины, что делает его важным историческим источником. После общей характеристики содержания этой главы рассматриваемого издания приводится ее полный текст в современном польском правописании.

Abstract

The article focuses on Matiasz Czyżewski's book „Alkoran” (1616), published probably in Vilnius and directed against the local Muslim community of the Lithuanian Tatars. This rare edition remains basically unknown, although its complete copy is kept in the Gdańsk Library of the Polish Academy of Sciences. The content of the book is compared with the textually related somewhat later Piotr Czyżewski's pamphlet entitled „Alfurkan tatarski” (Wilno, 1616/1617), which was published several times and therefore is well known to the specialists in the history of Christian-Muslim relations in the Grand Duchy of Lithuania. Particular attention is paid to Matiasz Czyżewski's second main section (chapter), which outlines the misdeeds of the Lithuanian Tatars, mentioning a significant number of persons and events related to the history of the local Tatar community, which makes it an important historical source. After a general description, the full text of this particular chapter of „Alkoran” is given in modern Polish spelling.

Специалистам по истории татар Великого княжества Литовского хорошо известен польскоязычный противотатарский памфлет Петра Чижевского *Alfurkan tatarski prawdziwy, na czterdzieści części rozdzieliony...*, опубликованный виленской типографией Юзефа Карцана в 1616/1617 годах³. Эта книга, еще дважды переиздававшаяся (1640, 1643), является основным из сохранившихся достоверных нарративных источников, содержащих оригинальные исторические сведения о мусульманской этноконфессиональной общине литовских татар.

---

³ Памфлет недавно переиздан (Czyżewski 2013). Об авторе см. Копорачки 2016.

Из литературы вопроса известно, что ранее в 1616 году (вероятно, в Вильне) Матиаш Чижевский опубликовал тематически схожее издание *Alkoran, to jest Zakon, abo wiara, zabobonnej i obłądliwej sekty mahometańskiej...*, которое считается несохранившимся. По свидетельству людей, видевших обе книги, они содержали частично тот же самый материал⁴, так что памфлет Петра даже считался переработанным изданием более ранней брошюры Матиаша (Estreicher, Estreicher 2014, 232).

Имена Матиаша и Петра Чужевских нередко считаются псевдонимами одного лица, стремившегося скрыть свою личность, однако в действительности принадлежат родным братьям. Их отец Андрей (Andrzej), происходивший из закромимского повета мазовецкого воеводства шляхтич, был убит наехавшим на него татаринном Асаном Алеевичем за три года до публикации памфлета Матиаша Чижевского, т.е. около 1614 г. Неудачные попытки семьи пострадавшего призвать обидчика к ответу побудили Матиаша и Петра Чижевских написать по противотатарскому памфлету.

Контрольный список литовских изданий на польском языке не указывает сохранившихся экземпляров брошюры Матиаша Чижевского (см.: Ivanovič 1998, 48 {nr. 115}). Однако еще в 1987 году А. Б. Закржевский сообщил (Zakrzewski 1987, 98 {note 73}), что ее экземпляр хранится в Гданьской библиотеке Польской Академии наук под сигнатурой NL. 82. 37. adl (точнее NL.82.8.adl37). Й. Кульвицка-Каминьска любезно помогла мне ознакомиться с этим изданием по электронной копии, за что приношу ей свою искреннюю благодарность.

В предыдущей работе дана общая характеристика этого издания по указанному сохранившемуся экземпляру (Temčín 2021). Оно состоит из четырех основных частей (глав), содержащих:

---

⁴ „Materiał po części ten sam, te same wyzwiska i szyderstwa [...]” (Brückner 1904, 86).

1) изложение мусульманского вероучения; 2) описание литовских татар; 3) перечисление проступков литовских татар; 4) законодательные предложения по их предотвращению, т.е. по регулированию жизнедеятельности татарской общины.

Там же установлено, что некоторые материалы брошюры Матиаша Чижевского (за исключением вспомогательных текстов) были заимствованы в более позднюю книгу его брата Петра Чижевского:

- I. материалы 1-го раздела использовались весьма слабо: одно предложение пункта 1.17 попало в начало 37-й главы, а описание посмертного чуда (пункт 1.21) заимствовано во вторую половину 39-й главы;
- II. тексты 2-го раздела активно перенимались (с редактированием и обширными дополнениями) в главы 1-ю, 2-ю, 3-ю, 4-ю, 5-ю и 19-ю;
- III. фрагменты 3-го раздела использованы в 13-й главе, а формулировки 4-го раздела – в 12-й главе.

Данная работа посвящена 3-й части данного издания, описывающей проступки литовских татар. Она состоит из вступления и 23-х нумерованных пунктов: № 1–20 (с. 26–36) в составе рассматриваемой главы, а самом конце брошюры (с. 49–50) опубликованы дополнения к ней (№ 25–27). Таким образом, № 21–24 в издании отсутствуют из-за сбоя в нумерации либо пропуска части текста при типографском наборе этого раздела.

Поскольку меня в первую очередь интересует содержание этой редкой брошюры, то все выдержки из нее я привожу в современном польском правописании, включая пунктуацию.

Данная глава открывается кратким вступлением и завершается столь же кратким заключением. Лишь небольшая часть нумерованных параграфов (№ 1–4, 15, 19) содержат абстрактно сформулированные утверждения, не подкрепленные фактами, тогда как остальные пункты представляют конкретные сведения об истории

литовских татар и ее отдельных представителей. Ценность этого исторического источника тем более высока, что лишь небольшая часть излагаемого материала уже известна специалистам, поскольку была заимствована в 13-ю главу издания Петра Чижевского. Последняя состоит из 10 нумерованных пунктов, но лишь два из них (№ 3 и 6) являются вполне оригинальными, тогда как остальные основаны на информации Матиаша Чижевского:

Соответствие информации относительно проступков литовских татар в изданиях Матиаша и Петра Чижевских	
„Alkoran” (1616), раздел „Eksorbitancje” (нумерация пунктов)	„Alfurkan” (1616/1617), глава 13-я (нумерация пунктов)
нenumерованное вступление	нenumерованное вступление
1-й	1-й
2-й	2-й
3-й	7-й и 9-й
4-й	8-й
5-й	5-й
6-й	4-й
11-й	5-й
нenumерованное заключение	10-й

Указанные соответствия не всегда означают дословное совпадение текстов: формулировки Матиаша редактировались и дополнялись Петром Чижевским, иногда весьма значительно. Но в одном случае исходная версия оказывается более подробной по сравнению со вторичным изложением: параграф № 6 памфлета „Alkoran” сообщает, что подвергшийся нападению со стороны татар Добросильковский был субколлектором пана Чехановича, а само нападение датировано 1615 г.; упомянут также коллективный сбор татарской общиной села Сорок Татар денежной компенсации за данное убийство и передача виновных (во избежание их наказания) турецкому послу в Варшаве. Любопытно, что отнятая у Добросильковского сумма казенных денег („do piąci abo

do sześci tysięcy“) в более позднем издании заметно возросла („do ośmi tysięcy“).

Еще в одном случае издания Матиаша и Петра Чижевских взаимно дополняют друг друга. Так, в нумерованном заключении первого издания указаны места расселения литовских татар (в скобках даю современные литовские названия): Prudziany (Prūdžionys), Waka (Vokė), Sorok Tatar (Keturiasdešimt Totorių), Kozaklary (Kazaklarai), Mereślany (Merešlėnai), Łukiszki (Lukiškės), Malachowice (Melechovičiai), Pieńkiniki (Penkininkai), Porudomino (Parudaminys). Однако в издании Петра Чижевского список выглядит несколько иначе: Prudziany, Waka, Sorok Tatar, Solkiniki (Salkininkai), Rejżów (Raižiai), Łukiszki, Kiena (Kena), Mereślany, Piktiniszki (Pikčiūniškės), Malachowice. Всего в обоих списках 13 названий.

Новая (по сравнению с изданием „Alfurkan“) информация обильна. В большинстве параграфов (№ 7–10, 12–14, 17, 25) в качестве примера упоминаются разнообразные проступки татарина Асана Алеевича, наезд которого стал причиной насильственной смерти отца Матиаша и Петра Чижевских. Это позволяет усомниться в непредвзятости по отношению к нему автора памфлета, декларируемой в послесловии и читателю („Bodziej też podobno wątpił o pewności tych rzeczy i spraw ich, w tej książce położonych, rozumiejąc, iżby mi to przyjsć miało raczej z jakiego gniewu przeciwko Tatarom, tedy upewniam cię w tym, iż tu nic takowego nie najdziesz, coby miało być płonnego i niepewnego, wszytkiegom wywodami skutecznymi na nich gotów dowodzić, fałszywych i niepewnych rzeczy w tę książkę nie kładłem, czego i sam czytając doznasz“).

Упоминаются также члены семьи Асана Алеевича – его жена Пятя Калинянка (§ 9)⁵, старший сын Абрагим, младший, не названный

---

⁵ Известно, что в конце XVI века Асан Алеевич женился на Юхуте Алдуковне

по имени, сын (там же) и маленький ребенок, вскормленный в 1615 году христианской кормилицей, уморившей собственного внебрачного ребенка, прижитого с Асаном (§ 7), а также татарин Сурса из села Сорок Татар (§ 13), Ахмед Афендеевич (§ 14), татарин Моравский (§ 20), татарин Барановский из села Сорок Татар (§ 26) и пострадавший от татар ротмистр Ян Гимбут (§ 26). Любопытны сведения о внутрисемейном раздоре Асана Алеевича с сыном Абрагимом и о двух женах последнего (§ 9), а также о конфликте татарской общины села Сорок Татар с переселившимся из Руси татарин Сурсой (§ 13). Упоминаются аристократическое происхождение Асана Алеевича и его титул мурза⁶ (§ 25), его ростовщичество (§ 17), незаконные стремления завладеть чужим имуществом (§ 12) и уйти от ответственности (§ 8, 25), а также его конкретные документы: вписанная в книги городские троцкие протестация от 6 июня 1610 года в связи с имениями в Мяркине и Жалтунай, вписанный в трибунальские книги отзыв от 3 июня 1613 года и, наконец, выплата мировой в 1615 г. (§ 9).

Интересна информация о татарском сейме, созванном в 1615 году в Вильне, на котором все тот же Асан Алеевич безуспешно стремился объявить себя предводителем всех литовских татар (§ 13), а также датировка строительства мечети в Салкининкай 1615 г. (§ 16).

Наконец, внимание историков наверняка привлекут сведения о размере татарского отряда при королевском дворе и его оплате (§ 18) и о присутствии значительного татарского контингента в Смоленске (§ 27), находившемся в то время в составе Речи Посполитой.

Ниже текст рассматриваемого раздела брошюры Матиаша Чижевского „Alkoran” приводится в современном польском

Шахманцеровой, вдове Абрагима Юхновича (Bairašauskaitė 2021, 76–77).

⁶ В начале XIX века потомки Асана Алеевича подтвердили свое право боярства (Bairašauskaitė 2021, 395–396).

правописании, включая пунктуацию. Проставленная на полях нумерация содержащихся в ней параграфов внесена в текст и заключена в квадратные скобки.

Раздел „Eksorbitancje”, посвященный проступкам литовских татар,

в издании Матиаша Чижевского „Alkoran” (1616)

[s. 26–36] Eksorbitancje, abo zbrodnie, tatarskie, któremi bracia nasza krwie chrześcijańskiej jest od nich uciśniona, alias Pożytek Tatar litewskich.

Kiedyby kto otworzył oczy a głęboko wejrzał w sprawy Tatar litewskich, tedy przyznaćby musiał, iż lud jest niepotrzebny, zbrodnie wielkie czyniący, swejwolej wielkiej zażywający. Co świętej pamięci Król Stefan, dobrze upatrując i uważając, przemyślał ten naród pogański i bisurmański z pośrodku państwa wyrzucić a indziej ich na osady puste pograniczne przenieść. Czytaj trochę o ich dobrych postępках i o pożytkach z nich w Wielkim Księstwie Litewskim.

[1] Naprzód barzo piękny pożytek z Tatar, abo raczej okazja do złego, abowiem, gdy kto chce kogo najachać, Tatarowie prędko do tego pomagają. Gdy chcesz kogo zabić, Tatarzyna napraw, gdy chcesz rozbić, Tatarzyn się nie odmówi i owszem przywódcą do tego będzie, i nie byłoby takowych zabójstw, morderstwa, najazdów, gdyby nie Tatarzyn, a dziwna, za takie złe uczynki nigdy karania nie odnoszą. Wszytko im bowiem wolno.

[2] Wielka i żalosna zbrodnia, iż ten bezecny naród tatarski po dwakroć śmiał się konfederować przeciwko Majestatowi Królewskiemu i Rzeczypospolitej, jakie wtenczas ci zdrajcy zbrodnie i despekty czynili w nadzieje konfederaciej nie tylko niskim, ale i wielkim stanom. Jako jednej zacnej i wysokiego stanu osobie na drodze despekt uczynili, jakie łupiestwa, jakie gwałtowne wyciąganie stacji, kleci i komór dobywania, jakie ubogich ludzi niszczenie, a swoich chałup, z wydzierstwa

poddanych Je° K. M. i duchownych, ubogacenie. Jakie dworów szlacheckich i duchownych najeżdżanie i gwałtów czynienie, we dzwony przy kościołach na wzgardę religiej katolickiej dzwonięcie, jakie koni i bydła gwałtowne wydzieranie. Znaczna jest dobrze konfederacja tatarska na ich szablach odlewanych i na żupanach, srebrem nasadzonych.

[3] W takich zbytkach Tatarzy się rozmnożyli, które barzo brzydkie są w tym państwie, iż ci Tatarczukowie, będąc tu niewolnikami (bo jakom to dowodnie pokazał, że po zwycięstwie znacznym nad nimi Witold dla tryumfu przyznał ich do Litwy), osiadłości z poddanyimi chrześcijańskimi trzymają, także i czeladź i niewolniki chrześcijańskie mają. Zaczym przychodzi, iż poddani i czeladź chrześcijańska, zapomniawszy powinności swej chrześcijańskiej za powodem do tego Tatarów panów swych, jako bydło jakie żyją, nie mając wiadomości o Bogu w Trójcy Jedynym, sakramentów kościelnych nigdy nie używają, dzieci ich często bez chrztu świętego umierają, abo też, narodziwszy się z chrześcijańskich rodziców, na przemierzłą sektę Mahometową przystają, bez małżeńskiego złączenia, według porządku Kościoła powszechnego ustawionego, mieszkają. Do spowiedzi i do używania Najświętszego Sakramentu nigdy nie chodzą. Do tego w niedzielę i święta zacne oraniem, bronowaniem i inszemi robotami, czegośmy się nie po jedenkroć z żalem naszym napatrzyli, tak sami Tatarzy, jako i poddani ich, święta obchodzą.

[4] Na wzgardę wiary chrześcijańskiej i na znieważenie prawa pospolitego, których takie surowo każe karać, ważą się Tatarowie białegłowy chrześcijanki nie tylko prostego stanu, ale i szlacheckiego zwodzić i za żony pojmować, a drugie za nałożnice mają, czego jest barzo wiele między niemi, dziećka zaś, z takimi chrześcijankami spółdzone, bisurmianią.

[5] Mężobójstwa częste nad poddanyimi swemi i czeladzią chrześcijańską czynią, których drudzy według powinności do urzędu nie odnoszą, ale między sobą tają. Przeszłego roku 1615 Alej Misurkowić Tatarzyn z sioła Malachowic dwie abo półtory mile od Wilna wespół i z żoną swoją zabili moskiewek trzy i w gnoju byli zagrzebli, a dwu moskalów

małych utopili, iż ich wydawali drugim Tatarom o ono okrutne zabójstwo. Tych moskalików utopionych ciała w siele Kozaklarach, które do nich przypłynęły, drudzy Tatarowie znaleźli a przedsię o takim okrutnym zabójstwie do urzędu znać nie dali.

[6] Abo i ta zbrodnia nie barzo znaczna, którą tegoż lata 1615 uczynili Tatarowie z Sorok Tatar. Dobrosilkowskiego, sługę, abo sukkotektora, Je^o M. Pana Ciechanowicza, rozbili na drodze i okrutnie zamordowali i pieniądze skarbowe, których do pięci abo do sześci tysięcy było, rozszarpali i niemi się podzielili, i gdy za pozwami był ferowany, aby wydali takich zabójców i rozbójników, oni ich posłowi tureckiemu w Warszawie, aby gardła za krew chrześcijańską nie dali, oddali, którzy napotym jako świadomi szpiegierzami i przywódcami będą na nas. A na główszczyznę i na tę sumę kilka tysięcy wszyscy Tatarowie z Sorok Tatar składać się musieli i jeszcze się, jako nie byli przyczyną tego zabójstwa, odprzysięgali.

[7] Acz jest prawo groźne o tym w Statucie art. 9.9 rozdz. 2, aby Tatarowie chrześcijańskich białychgłów za mamki nie chowali pod winą 20 kop, oni, na to nic nie dbając, na wzgardę wiary chrześcijańskiej i na znieważenie prawa pospolitego mamki chrześcijanki chowają, które dziecku ich bisurmańskie mlekiem swym wychowują. Inszych nie mianuję, których wiele jest, tylko Tatarzyna Asana Alejewicza, nad Waką mieszkającego, przypominam. Temu wszystkie Tatarczęta jego własne chrześcijanka mamka wychowała i teraz lata przeszłego 1615 dziecko jego wykarmiła mlekiem swym, a swoje, którego z Tatarzynem w jegoż domu nabyła, umorzyła. Czego się i u inszych dosyć najduje.

[8] Nieznośno jest, iż Tatarowie względem nawiązek szlacheckich prawem ziemskim sądzeni bywają, dłaczego już niektórzy z nich tak zmędrzeli i w prawie pospolitym ziemskim biegli są, iż trudno kto z nimi by miał najsprawiedliwszą, ma co wygrać, sprawiedliwości z niemi trudne dojście, urzędom zabiegać umieją, pozwy rozmaicie nazwiskami cudzoziemskimi, w tym państwie niezwykłemi, zbijają, byle

przewłóczyli do kilku lat dojsia sprawiedliwosci. Wysokiego stanu panom tak zabiegają, iż się za nie ujmują i do urzędów przyczyny czynią.

Statut prawa pospolitego i artykuły, w nim opisane, naciągają i wyszypocają na swą stronę, to im nie nowina, a osobliwie Tatarzynowi Asanowi Alejewiczowi, który wykrętami prawnymi żywot swój zabawia, zakonowi swego Proroka wtym dosyć czyniąc, iż nigdy z żadnym sąsiadem w pokoju nie żyje i nie tylko chudszych i pobratynów swych z majątności wyzuwa, o co nań wszyscy Tatarzy stwierdzą: ale też, toż nie respektując na zacne w dobrostojeństwie ludzie wielkiej godności, ludziom świeckim i niektórym duchownym czyni. Na cudze majątności łakomie chciwość swą obracając. Czego świeży przykład mamy, co jednemu zacnemu senatorowi uczynił z strony majątności Wackiej. Tegoż inszym nie przestawa czynić.

[9] Nadto tenże Asan Alejewicz wielkimi potwarzami zwykł narabiać. Co uczynił jednemu urzędnikowi ziemskiemu wileńskiemu, zacnością urodzenia i cnotą sławnemu, śmiało potwarzą rzucić się na niego, włożywszy do ksiąg grodzkich trockich w roku 1610 miesiąca junia dnia szóstego protestacją, jakoby miał jakiś przypisek na kwitację i wolne szafowanie imienia Mercza i Żołtun w liście jego uczynić. Wtym gdy się postrzeżono i o potwarzy jego dowiedziono, iż on sztofami niecnotliwymi z ludźmi zacnymi chciał się obchodzić, przygrzano go do tego, iż ten Tatarzyn Asan Alejewicz i z żoną swoją Pacią Kalinianką jawnie w kole trybunalnym z ceduły odwoływał, iż niecnotliwie ze złego i niespokojnego przedsięwzięcia swego tę potwarz uczynił był. To odwoływanie jego działa się w kole trybunalnym w roku 1613 junia 3 dnia, która ceduła, z której odwoływał, aktykowana jest do ksiąg trybunalskich i drugi przy tym list, którym kasuje tę potwarz, włożono. Słyszałem od pewnej osoby, iż dla tej potwarzy uczynionej i dla tej ceduły, aby była skasowana z ksiąg, jednal przeszłego roku 1615 stronę, jakoż dokazał tego, za przyczyną jednej wielmożnej osoby, trzemasty złotych pojednał. Jednak widimusów, przedtym wyjętych, jest między ludźmi kilka, i mnie się jeden dostał.

Nie wspominał, jako tenże Asan, i na krew swą baczności nie mając, z synem swoim starszym Abraimem obszedł się, posagu dwanaście set kop po dwu żonach jego wziął mu i z żonami go rozwiódł, z ojczyzny go wydziedziczył i przyniewolił go do tego więzieniem, iż się podpisał na goły membran, na którym Asan fałszywie napisał, jakoby ten syn jego miał odstępować tych dwunastu set kop, także i wyrzekać się ojczyzny. A co większa, inszego w osobie syna swego stanowią na trybunale, który wyrzeczenie tej summy i przyznanie onego listu, fałszywie napisanego, uczynił, którego oszukania jegoż syn chce na nim dochodzić. Ale o tym niechaj się tam bies z poganem wie.

[10] Burtami i czarami ten ród tatarski zwykł się bawić, między innymi Asan Alejewicz, ten nigdy nic w domu nie pocznie, ten z domu w drogę nie wyjedzie, aż pierwaj burtować musi. Są i między niemi takowi oszustowie, niektórych i ja znam, którzy zwodzą proste ludzic na wsiach, podejmując się chore leczyć, powiadają, iż burtami, abo czarami, swemi febrę, gorączkę i insze choroby odśpiewać umieją.

[11] Nie przepomnę okrucieństwa, uczynionego nad czeladnikiem jednej osoby duchownej, któremu z szczeraj swajwolej Tatarzyn Szczęsny Iźdagiej, w Trokach mieszkający, umyślnie rękę prawą, położywszy ją na progu, bez żadnej przyczyny odciął i świniam na despekt i na większe okrucieństwo dał zjeść. Od którego ucięcia ręki ten czeladnik i oczy stracił i wiecznym żebrakiem dla niepohamowanej niecnoty tatarskiej w młodych swoich leciech zostać musiał.

[12] Godzi się tu położyć znaczną krzywdę, uczynioną kościołowi jednemu od tychże Tatarów, którzy grunt znacznie tego kościoła zabierali. A gdy z nimi prawnie przełożony tego kościoła ukrzywdzonego czynił, zastąpili mu na drodze, jadącemu do Wilna, na którego szpiegowali, i rozbili go, pobrawszy mu wszystko, co przy nim należeli. Na ostatek wszystkie prawa, przywileje, funduszy, listy graniczne i insze listy potrzebne, pobrawszy od niego, podarli i wniwecz obrócili, zaczął wielką szkodę ten kościół cierpi, iż teraz co raz Tatarowie wkradają się, zabierając grunty kościelne. A co nie mniejsza, iż przez to podarcie

i odjęcie munimentów kościelnych od Tatar odjęto temu kościołowi sto i dziesięć włok, które z fundacji trzymał dlatego, iż nie miał, czym popierać prawa, gdy Tatarowie wszystkie listy poszarпали. Dlategoż też do ubóstwa ten kościół przyszedł. A z osobna teraz świeżo tenże kościół krzywdę wielką cierpi od Tatarzyna Asana Alejewicza w odejmowaniu bezprawnym gruntów i sianożęci, w zamordowaniu urzędnika na śmierć, w mordowaniu poddanych, w grabieżach i w gwałtach różnych, a sprawiedliwości dla przewrotnych jego wykretów dojść nie może.

[13] Mieli w przeszłym roku 1615 sejm swój, albo zjazd, w Wilnie Tatarowie za powodem Tatarzyna Asana Alejewicza, który chciał być koniecznie u nich carem, na którym to stanowili, aby wszystkie sprawy, które się między Tatarami samymi trafiać będą, tak o głowy, jako i o grunty i o każdą rzecz, żeby się do żadnego urzędu, bądź ziemskiego, trybunalnego i grodzkiego, nie wytaczały, ale aby przez pewne sędzie, z pośrodku ich na to ustanowione, były rozsądzone i umarzane. Ale na ten artykuł drudzy nie pozwolili, a słusznie, boby był Asan większą część chudszych Tatarów wyniszczył. Jeszcze i to stanowili, iż gdyby się jaka krzywda Tatarom od chrześcijan działa, tedy wszyscy aby przy sobie stali. Jakoż widzimy, iż to wypełniają, gdy się któremu Tatarzynowi krzywda dzieje, wnet się ich zgromadzi do kilkudziesiąt, ba i do kilkaset koni, nie inaczej jedno jako krucy i wrony do ścierwu, i tak swoją gwardią równemu szlachcicowi, ba i możniejszemu są silni.

Do tego sejmem swym Tatarowie warowali, iż kiedy który Tatarzyn zabije, albo rozbije, chrześcijanina, albo jaki inszy eksces uczyni, aby na to wszyscy się składali, a zbrodniów aby nie wydawali, i gdy o rozbój i o okrutne zamordowanie Dobrosilkowskiego i o wziętą sumę pieniędzy przy nim w Sorok Tatarach kompozycją piętęzną czynili, tedy jeden Sursa Tatarzyn, który niedawnych czasów z Rusi się przeniósł i osiadłość w Sorok Tatarach kupił, nie chciał do nich na tak niezbożną kompozycją przykładać, jako ten, który się do tego rozboju nie przymieszał. Oni go obtoczywszy w domu dobywali, chcąc go i żoną zabić i spalić, aż nieborak, widząc gwałt na siebie, podkopawszy się z żoną, onego

gwałtu uszedł. Który, gdy chciał o takie gwałtowne najście prawnie z nimi czynić, grozili mu gardłem, musiał nieborak milczeć i z nimi się godzić, przykładając się na główszczyznę i na sumę, rozbojem u Dobrosilkowskiego odjętą.

[14] Przy inszych kondycjach, gdy Tatarzy osadzono na osiadłościach, tedy i to im ustawiono, aby na każdą potrzebę Rzeczypospolitej siedmset koni stawili. Tak rok, gdy konwokacja w Wilnie była, koniecznie tego chcieli po nich Ich M. P. P. senatorowie, aby tak wiele stawili. Lecz Tatarowie, którzy nie tylko siedmset koni, ale i dwa tysiąca za takim rozkrzewieniem się i w swój ród i w osiadłości mogliby stawić, to oni za faworem zacnych ludzi nie tylko aby dawną liczbę siedmset koni stawili, ale ledwie tak rok do Moskwy czterysta koni posłali, a jako drudzy powiadają 500 i to lada jakiej chałastry. Przyczynę tę dając, iż osiadłości siła nadanych od królów polskich i wielkich książąt lit. odeszło od nich, bo wiele takich osiadłości poprzedawali chrześcijanom. Wszakże i chrześcijanie z takich osiadłości tatarskich kupionych powinni równo z inszemi Tatarzy na wojnę wyprawować. Tu wielkiej chytrności tatarskiej trzeba się przypatrzeć, osiadłości swe poprzedawali, aby służby wojennej nie odprawowali, a majątności szlacheckich naskupowali, czego im prawem zabroniono. Niechżeby i z tych kupnych służbę wojenną odprawowali.

Do tego na tę wyprawę wielka się między nimi krzywda dzieje z tych przyczyn, iż tak wiele koni musi wyprawować ten, co niewielką osiadłość ma, jako i ten, co najwięcej ma. Asan Alejewicz pięć albo sześć osiadłości dobrych ma, a na potrzebę Rzeczypospolitej nie posyła tylko trzy konie, a mógłby, jako drudzy Tatarowie twierdzą, względem tych osiadłości, wyprawować zawsze koni dwadzieścia. A zaś z pieniędzy, których ma kilkanaście tysięcy a lichwę niepobożną od nich bierze, drugie dwadzieścia koni. Achmeć Afendejowicz ma także kilka osiadłości dobrych, a ledwie na koni dwa wyprawuje. Przetoż względem drugich Tatarów, którym się w tej wyprawie krzywda dzieje, potrzeba pomiaru i lustracji wielkiej i pilnej, aby przynajmniej tysiąc koni wyprawowali. Pożytków abowiem Rzeczyposp. potrzeba przemnażać, nie umniejszać.

[15] Tatarowie ci prości, którzy furmanią i ogrodami się bawią, co za pożytek Królowi J. M. czynią? Czemu powinności jakiej, jako inszy poddani do zamków abo P. P. dzierżawcom nie oddawają? Ci nawiązek szlacheckich ne mają i służby wojennej nie odprawują, czemu ich do zamków i dworów Je^o Król. M. dzierżawcy nie obróca, wielka się stąd szkoda Królowi J. M. dzieje, i dziwno, jako się Ich M. P. P. wojewodowie, starostowie i dzierżawcy nie obaczą, iż tych prostych Tatarów, którzy służby wojennej nie odprawują, do robot nie przypędzają, byłaby jaka taka posługa z nich, a teraz prosty chłop Tatarzyn wolności większej zażywa, niżli nasz bojarzyn, co niejednego musi boleć.

[16] Nie godziłoby się tu w państwie chrześcijańskim zabobonnych bałwochwalnic tatarskich budować, w których wiara Chrystusowa bluźniona bywa, aleby wszystkie tak stare, jako i nowe godne rozmiatania. Któż rozumieć nie może, jeśli nie dla tego zabobonnego nabożeństwa tatarskiego Pan Bóg karania na nas przepuszcza? Dostyc już pełno inszych różnych wiar, a tatarska sekta i budowanie bożnic ich na co? Czy nie natochmy ich przyjęli, aby wszyscy chrześcijanami zostali, a oni miasto tego umacniają się w przeklętej sekcie swojej, bożnice nowe stawiając. Nie mieliby tedy Tatarowie bez pozwolenia J. K. M. budować swoich bożnic, ani ich stawić. Czego oni nic nie dbają: zbudowali mieczyt, abo bożnicę swoją, roku przeszłego w Sołkinikach, mila od Trok.

[17] Trafiło mi się czytać tak rok uniwersał poborowy, gdzie między inszymi czytałem, iż powinni lichwiarze, którzy lichwę od pieniędzy biorą, pobór do skarbu oddawać. Tatarzyn Asan Alejewicz krzywdził i teraz krzywdzi wtym skarb barzo, iż, mając kilkanaście tysięcy złotych na lichwie, nigdy poboru od tych pieniędzy i od lichwy nie dawa. W czym dziwuję się nieostrożności P. P. poborców wileńskiego i trockiego. A nie tylko Asan, ale jest takowych Tatar wiele, którzy unikając służby wojennej, osiadłości swe poprzedawali, pieniądze na lichwę dawszy, poboru z nich nie dają, ani na służbę wyprawują. Niechby tylko Asana o pobór z lichwy ruszono, wnetby on drugich wymacał i wyspiewał.

[18] Nie mniejsza i to, iż Tatarowie zabieganiem swoim braciej naszej narodu szlacheckiego chleb prawie z gęby i przysługę do J. K. M. wydzierają. Jest przy dworze J. K. M., nie wiedzieć za czyim udaniem i zaleceniem, Tatarów koni pięćdziesiąt, którym płaca idzie na koń, na każdą ćwierć lata po złotych dwudziestu i ośmi (żołnierz, nie wiem, jeśli tak wiele bierze) do tego salendyszu łokci pięć abo sześć, karazicy łokci ośmnaście. Nadto, gdy ich posyłają w drogę, na strawę każdemu dawają. Szlachcic każdy polski abo litewski czy nie kontentowałby się taką służbą, którąby sobie przysługę jednał do łaski J. K. M., a przed Tatarzynem przystępu do służby mieć nie może, co mu barzo ciężko i żałosno. Jabym radniej takowej służby życzyć wołał szlachcicowi, niżli poganinowi.

[19] Zatrzymać pióra nie mogłem, abym tej Eksorbitancji tu dołożyć nie miał, iż w tym państwie droższa jest posoka tatarska, niżli krew chrześcijańska. Niechaj kto Tatarzyna trąci, dobrze go nawiązać musi, a naszego chrześcijanina, który szlachcicem nie jest, Tatarzyn miasto nawiązki lada czym odprawi, dlategoż się też często nad mini pastwią. Przetoż niesłuszno jest w państwie tym, aby krew i grzbiet pogański miał być droższy, niż chrześcijański. Z czego się i samo pogaństwo tatarskie chlubi naszym na żal, często to zarzucając.

[20] Pod czasem konfederacji tej ostatniej Tatarzyn Morawski z Sorok Tatar barzo wiele mówił przeciwko Majestatowi Królewskiemu, tudzież też i Ich M. P P. senatorom, na co wiarygodne świadki są. Za którą swą mowę bezecną godzienby ten Morawski na pal wbicia abo ćwiertowania.

Wiele inszych znacznych zbrodni i łotrstwa utają się między Tatarami, i gdyby ich kazano lustrować, abo rewidować, barzoby się wiele między nimi brzydkich sprośności, do których i chrześcijan przywodzą, nalazło, także i zabójstw tajemnych, osobliwie w Prudzianach, na Wace, w Sorok Tatar, w Kozaklarach, w Mereślanach, w Łukiszkach, w Malachowicach, w Pieńkinikach, na Porudominiu i indziej, do czego są oni barzo sposobni i czeladź, choć chrześcijany, mają na to ochocze, bo im

także wszytkiej swejwoli dozwalają, dlaczego woli u Tatarzyna służyć, niż u swego. Ale dosyć już o zbrodniach, abo pożytkach, które w państwie tym Tatarowie rozmnażają.

[s. 49–50] Przydatek pozostały, który za niedozorem tych, którym to zlecono było, na miejscu swym położony nie jest, tu się na końcu położyć musiał Eksorbitancji, abo zbrodni, tatarskiej.

25 parag. Bolesno i pisać, jako Tatarzyn Asan Alejewicz, człowiek prostego stanu rodu tatarskiego, który się ziemianinem, szlachcicem i murzą Ałahałajurskiem zowie i pisze, a nie jest nim, i pozwy niedołożeniem tego tytułu zbija naszym, a Ich Mość P. P. sądowi tego dopuszczają, gdy z jedną osobą duchowną spór wiódł o grunty kościelne, które niesłusznie wydzierał, śmiał kilkakroć mówić te słowa, iż jeśli ja prawem dokuczył o majątność Wacką jednemu zacnemu wojewodzie, że nic nie wskórał ze mną i musiał z niej ustępować, pogotowiu i tobie dam się znać. Żałosno to było i mnie sz[ł]yszeć, iż ten poganin chlubił się górę mieć nad wielkim senatorem, toż obiecawał tej duchownej osobie uczynić, z którą acz zażywał przewrotnych fortelów, ale nadzieja w Bogu, iż mu nie pójdą, i pociechy ten pohaniec nad Kościołem naszym mieć nie będzie i nad duchownymi dobrami. Dosyć, iż bracią naszą na Podolu najeżdżają, niech tu wdy w pośrodku państwa od tych pohañców Kościoł i duchowni będą obronieni.

26. Nie dosyć na tym, iż to pogaństwo osoby zacne godnością senatorską uczczone, także i ludzie duchowne despektują, ale też i na rycerstwo ręce swe podnieśli. Doszło mnie wiedzieć, jako tego roku 1616 we wtorek Wielkonocny jeden zacny i dzielny rotmistrz Je^o Król. Mości. Jego Mość Pan Jan Gimbut, jadąc do Wilna od przyjaciela swego, u którego był przez święta, był zdespektowany na Wace od chorążego tatarskiego i poddanych jego i od inszych Tatar, osobliwie od Tatarzyna Baranowskiego z Sorok Tatar, który wszytkich pobudził, tak iż ledwie obronną ręką Jego M. P. rotmistrz uszedł nieszporu sycylijskiego przed nimi. A jeśli ta zbytnia swawola tatarska pohamowana nie będzie, będą się ważyć większych rzeczy, iż i w państwie w pokoju przed nimi być

nie będziemy mogli. Juźci i Żydowie przykładem tatarskim zaczynają, zakłuli w Wilnie pod Trybunałem chłopa przed bożnicą swoją 24 april. W roku 1616 aż do śmierci.

27. Pytam się osobliwie ludzi rycerskich, a zwłaszcza tych, którzy tak osobami swemi abo też poczem swym całą zimę w Smoleńsku i na inszych miejscach państwa moskiewskiego biedują, jako wiele tam Tatarów litewskich jest, którzyby tak garłowali, jako naszy: mniemam, iż odpowiedzą abo nic, abo barzo mało. Czemuż? Dlatego, iż tam zimie nie masz co Tatarom brać, coby do domów swych odwozili. A do tego zimy się boją, ciepło się chowają, chociaż Cyclerona nie słuchali, jednak *valetudinem suam currant diligenter*. Coby mieli Ojczyzny bronić, to oni na zimę do domu, do ciepłej grydnie, a drudzy dla siania ogórków i kapusty pośpieszają. Jakoż nas to boleć nie ma, iż coby Tatarowie, jako chlebojedcy nasi, mieli piersiami swemi Ojczyzny bronić, to wszyscy przed zimą uciekają do domów ogrodów sprawować. Tu na tę Eksorbintancją dyskursów moich rozwódzić nie będą. Niech sama Rzeczpospol. I rycerstwo o tym mówi.

A pod ten czas niech dosyć mają dux Achmeć, dux Mucha, dux Abduła, dux Asan i inszy Tatarowie, póki brat mój Piotr Czyżewski czego smaczniejszego dla nich nie zgotuje. Satis, sed pro Tartaris tantum.

Библиография

- Bairašauskaitė, Tamara. 2021. *Lietuvos totorių istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Brückner, Aleksander. 1904. „Z teki bibliograficznej. VII: Volumina miscellanea.” *Pamiętnik Literacki* 3 (1/4): 78–87.
- Czyżewski, Piotr. 2013. *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*. Wydanie źródła: Artur Konopacki. Białystok: MKJdruk.
- Estreicher, Karol, i Stanisław Estreicher. 2014. *Bibliografia polska*. Tom 36/2: *Dopełnienia i sprostowania (wydanie scalone)*. Zeszyt 1: A–G. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

- Ivanovič, Marija. 1998. *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- Konopacki, Artur. 2016. „Piotr Czyżewski.” *In Christian-Muslim relations: A bibliographical history*. Vol. 8: *Northern and Eastern Europe (1600–1700)* (History of Christian-Muslim Relations. Vol. 29). Ed. by David Thomas, John. A. Chesworth et al., 734–738. Leiden/Boston: Brill.
- Temčin, Sergej. 2021. „Alkoran (1616) Matiaša Čiževskogo: obšaa struktura i vspomogatel'nye teksty.” *Folia Philologica* (v pečati).
- Tyszkiewicz, Jan. 1989. *Tatarzy na Litwie i w Polsce: studia z dziejów XIII–XVIII w.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zakrzewski, Andrzej. 1987. „Assimilation of Tatars within the Polish Commonwealth, 16th–18th centuries.” *Acta Poloniae Historica* 55: 85–106.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXIV

Zeszyt 1

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2022

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 18,5. Nakład: 100 egz.

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- СЕРГЕЙ ТЕМЧИН, *Проступки литовских татар в памфлете Матюаша Чижевского „Alkoran” (1616)*..... 7
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Dwie metody zespołowego przekładu Biblii. Na przykładzie Biblii Tysiąclecia (1965) i Biblii warszawskiej (1975)*..... 27
- ВЛАДИМИР САХАРОВ, *Исторические предпосылки церковной реформы Петра Великого на примере личного опыта отношений первых Романовых с церковными иерархами*..... 97
- ЕП. СЕРАФИМ (ВЛАДИМИР АМЕЛЬЧЕНКОВ), *Протоиерей Николай Копьев и его благотворительная деятельность в поддержку Православной Церкви на Холмщине* 117
- ВИТАЛИЙ ШУМИЛО, *Неизвестное ранее Великопостное послание архиепископа Черниговского Пахомия (Кедрова) как источник по его биографии* 137
- WOJCIECH MARCHLEWSKI, COLIN P. NEUFELDT, *Divided Loyalties: The Political Radicalization of Wymyśle Niemieckie Mennonites in Interwar Poland (1918-1939)* 175
- JERZY RAŃKOWSKI, *Богословско-литургическое измерение кафоличности Церкви*..... 231
- MACIEJ WITAŁA, *Argumentacja mariologiczna i hagiologiczna na rzecz współczesnej interpretacji teologicznej nauczania Magisterium Kościoła Katolickiego o śmierci jako skutku grzechu*..... 247
- MAGDALENA GRABOWSKA, *Orality and freedom of choice as key determinants in Polish Evangelical culture and discourse: selected field reflections* 273
- PRZEMYSŁAW CHMIELECKI, *Seminary as a Special Type of Higher Education* 299
- ANNA GOCH-MURZYNIEC, *Kultura edukacji w szkołach ewangelikalnych w Polsce* 311

RECENZJE

<i>Zmierzch Kościoła w Polsce? Na marginesie książki Artura Nowaka i Stanisława Obirka „Gomora” (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI).....</i>	<i>327</i>
Wykaz autorów	365

Contents

ARTICLES

- SERGEJUS TEMČINAS, *Transgressions of the Lithuanian Tatars in Matiasz Czyżewski's pamphlet „Alkoran” (1616)* 7
- RAJMUND PIETKIEWICZ, *Two Methods of Collective Translation of the Bible, on the Example of the Millennium Bible (1965) and the Warsaw Bible (1975)* 27
- VLADIMIR SAKHAROV, *Historical preconditions of Peter the Great church reform at the example of the personal relations experience the first Romanovs with the church hierarchy*..... 97
- BP. SERAFIM (VLADIMIR AMEL'ČENKOV), *Archpriest Nicholas Kopiev and his charitable donations in support of the Orthodox Church in the Kholm'sky region*..... 117
- VITALY SHUMILO, *Previously unknown Lenten message from the Archbishop of Chernihiv Pakhomiy (Kedrov) as a source of his biography* 137
- WOJCIECH MARCHLEWSKI, COLIN P. NEUFELDT, *Divided Loyalties: The Political Radicalization of Wymyśle Niemieckie Mennonites in Interwar Poland (1918-1939)* 175
- JERZY PAŃKOWSKI, *The theological-liturgical dimension of the catholicity of the Church* 231
- MACIEJ WITAŁA, *Mariological Argumentation for the Modern Interpretation of Death as a Result of Original Sin in Catholic Theology*..... 247
- MAGDALENA GRABOWSKA, *Orality and freedom of choice as key determinants in Polish Evangelical culture and discourse: selected field reflections* 273
- PRZEMYSŁAW CHMIELECKI, *Seminary as a Special Type of Higher Education* 299
- ANNA GOCH-MURZYNIEC, *Culture of education in evangelical schools in Poland* 311

REVIEWS

<i>Dawn of the church in Poland? Side notes to „Gomora” by Artur Nowak and Stanisław Obirek (IRENEUSZ ZIEMIŃSKI).....</i>	327
List of authors	365

Wykaz autorów

Sergejus Temčinas, sergejus.temcinas@flf.vu.lt, Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva-Lithuania-Litwa

Rajmund Pietkiewicz, pietkiewicz@pwt.wroc.pl, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, ul. Katedralna 9, 50-328 Wrocław

Vladimir Sakharov, vsakharov@student.chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Вр Serafim (Vladimir Amel'čenkov), seraphim@list.ru, ul. Krutickaja, 11, Moskwa, 109044

Vitaly Shumilo, veraizhizn@gmail.com 14000 Чернигов, проспект Мира, 13, ком. 106; Центр исследования истории религии и Церкви им. архиеп. Лазаря (Барановича); Национальный университет "Черниговский колледж" им. Т.Г. Шевченко

Wojciech Marchlewski, wojciech.marchlewski@gmail.com, Fundacja Ochrony Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego „TERPA”, Kujawska 3 / 40, 00-793 Warszawa

Colin P. Neufeldt, colin.neufeldt@concordia.ab.ca, Concordia University of Edmonton 7128 Ada Boulevard, Edmonton, Alberta, Canada T5B 4E4

Jerzy Pańkowski, j.pankowski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Władysława Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Maciej Witała, maciej.witala@gmail.com, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Wydział Teologiczny, ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań

Magdalena Grabowska, magdalena.grabowska@ug.edu.pl, Uniwersytet Gdański, Neofilologia, ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk

Przemysław Chmielecki, przemyslaw.chmielecki@wbst.edu.pl, Wyższe Bapty-
styczne Seminarium Teologiczne, ul. Szczytnowska 35-39, 04-812 Warszawa
Anna Goch-Murzyniec, aniagm00@gmail.com, ul. Pogodna 7, 32-091 Micha-
łowice